

II. ABDÜLHAMİD'İN PANİSLAMİZM POLİTİKASININ YUMUŞAK GÜÇ PERSPEKTİFİNDEN ELE ALINMASI

II. ABDULHAMID'S CONSIDERING THE POLICY OF PANISLAMISM FROM A SOFT POWER PERSPECTIVE

 Ahmet Fethi GÜN¹

¹ **Sorumlu Yazar:** Dr. Arş. Gör., Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, afethi.gun@yalova.edu.tr

Received / Alınma: 25.09.2024

Accepted / Kabul: 15.10.2024

ÖZET

Yumuşak güç uluslararası ilişkiler disiplinde gittikçe önem kazanan bir kavramdır. Akademik çalışmalarda yumuşak gücün bir devletin dış politikasındaki önemi araştırma konusu olmaktadır. Türk dış politikasında da son dönemde yumuşak güçle alakalı birçok tez çalışması yapılmıştır. Her ne kadar yumuşak güç kavramsallaştırması yeni olsa da, geçmiş yüzyıllardaki birçok devlet yumuşak gücü etkin şekilde kullanmıştır. Bu çalışma, yumuşak gücün kullanımının Türk dış politikasında yeni bir durum olmadığını ve Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında özellikle II. Abdülhamit tarafından etkin şekilde kullanıldığını ortaya koymaktadır. Bu nedenle çalışmada tek bir konu üzerinden değil, birden fazla tarihsel olay üzerinden yumuşak güç analizi yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nin diğer devletlerle olan ilişkilerinde Panislamizm söylemini ön plana çıkartarak yumuşak güç kullanımının Avrupa devletler sistemindeki denge unsurunu nasıl sağladığı incelenmiştir. Bu çerçevede farklı örnekler üzerinden karşılaştırmalar yapılarak Osmanlı yumuşak gücünün değişen uluslararası güç dengelerine göre nasıl adapte olduğu irdelenmiştir. Çalışmada öncelikle yumuşak güç kavramı detaylıca anlatılmış, daha sonra dönemin dış politikasında panislamist yaklaşımların bu kavramla özdeşleşip özdeşleşmediği ortaya konmuştur. Bu amaçla uluslararası ilişkilerde güç ve özdelede yumuşak güç ekseninde yapılan çalışmalarda nelerin yumuşak güç olup olmadığı tespit edilmiştir. Bu maksatla Abdülhamid dönemindeki dış politika pratiklerinin yumuşak güç ile tevfi edilebileceği ortaya konmuştur. Yumuşak güç, kamu diplomasisi, kültürel diplomasi gibi kavramlarla ilgili modern dönemi esas alan birçok çalışma mevcuttur; ancak bu kavramların henüz tanımlanmadığı dönemde dahi kullanıldığını ispat etmek literatüre ciddi katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Bu çalışma ile yumuşak güç dönemlendirmesinin daha da geriye çekilmesi mümkün olacaktır.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamit, Panislamizm, Yumuşak Güç.

ABSTRACT

Soft power is a concept that is becoming increasingly important in the discipline of international relations. Academic studies have explored the significance of soft power in a state's foreign policy, and recently, numerous theses have focused on this concept in the context of Turkish foreign policy. Although the conceptualization of soft power is new, many states have effectively utilized it throughout history. In this study, it is stated that the use of soft power is not a new situation in Turkish foreign policy and that it was used in the last century of the Ottoman Empire, especially during World War II. It reveals that it was used effectively by Abdulhamid. Therefore, this study will conduct a soft power analysis not on a single issue, but across multiple historical events. By highlighting the discourse of Pan-Islamism in the Ottoman Empire's relations with other states, the research will examine how the use of soft power contributed to maintaining balance within the European state system. In this context, various examples will be compared to illustrate Ottoman soft power adapted to the changing dynamics of international power. In the study, firstly the concept of soft power was explained in detail, then it was revealed whether the pan-Islamist approaches in the foreign policy of the period were identified with this concept. To achieve this objective, the study examines existing research on the dynamics of power and soft power in international relations, identifying what constitutes soft power and what was not. For this purpose, it was revealed that the foreign policy practices during the Abdulhamid period could be identified with soft power. While many studies focus on concepts such as soft power, public diplomacy, and cultural diplomacy within the modern context, this research argues that these concepts were utilized even before they were formally defined. Establishing this connection will contribute significantly to the literature and allow for an expanded understanding of soft power's historical applicability.

Keywords: II. Abdulhamid, Pan-Islamism, Soft Power.

1. GİRİŞ

Uluslararası ilişkiler literatüründe güç kavramı oldukça önemli bir yere sahiptir. Birinci Dünya Harbi'nden sonra kurumsallaşmaya başlayan uluslararası ilişkiler disiplininde güç kavramı sistem, anarşi, güvenlik gibi önemli bir parametre olmuştur. Güç ekseninde birçok bilimsel kitap kaleme alınmıştır. Tüm uluslararası ilişkiler teorilerinde güç önemli bir tartışma konusu olmuştur. Gücün doğasına yönelik, gücü elinde bulundurmaya yönelik, daha fazla güç elde etmek gibi birçok arzu ve istek insanın doğasında olduğu gibi devletlerin de doğal arzularıdır. Geçmiş yüzyıllarda güç denilince akla askeri ve ekonomik güç gelirken, yaşadığımız dünyada güç denilince sert güç, yumuşak güç, akıllı güç, keskin güç gibi birçok güç çeşidi gelmektedir. Gücün bu denli tasnif edilmesi yakın zamanda olmasına rağmen, devletler bu çeşitli tasnifi yapılan güç stratejilerini kullanmışlardır. Sadece sert güçle elde edilemeyecek birçok kazanım yumuşak güçle elde edilebilmiştir. Bu konuda ilk akla gelenler Çin'in Büyük Hun Devleti'ne karşı geliştirdiği bazı yumuşak güç stratejileridir. Askeri mücadele ile birlikte çeşitli hediyelerle Hun Devletini içten fethetmeye yönelik bazı uygulamalar günümüzdeki yumuşak güç uygulamaları ile bire bir örtüşmese dahi birer yumuşak güç emareleridir. Modern dönemde devletler yumuşak gücü çok etkin kullanmaktadırlar. Yine Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında Balkanlarda tutunabilmek maksadıyla kalpleri ve gönülleri fethetmek için bu bölgelerde ahilik teşkilatlanması ile yaptıkları irşad faaliyetleri oldukça etkili olmuştur. Balkan bölgesinden günümüze uzanan birçok dergâh, tekke, cami gibi dini mekânlar bölgede Osmanlı Devleti'nin şefkat ve merhamet yüzü olmuşlardır. Bu mekânlardaki tutum ve davranışlar bölge halkının devlete bakış açılarının da şekillenmesine yol açmıştır. Bu uygulamalar birer yumuşak güç uygulamalarıdır denilebilir. Yine tarihte gadre uğrayan Yahudi toplulukların Osmanlı Devleti tarafından korunup kollanması, bu topluluklara yurtlar temin edilmesi dikkat çeken bir diğer yumuşak güç stratejisidir denilebilir. Yumuşak gücün doğası itibariyle sert güç olmayan her araç ve uygulama yumuşak güç diye ele alınabilir. Osmanlı Devleti'nin son dönemine kısaca baktığımızda, oldukça çalkantılı, devletten ayrılmak arzu eden birçok ulus ve savaşlarda kaybedilen büyük toprak kayıpları ile şekillenmiştir. Dönemin en ön plana çıkan ve en uzun süre tahtta kalan padişahı II. Abdülhamit bu kriz dönemini aşmak için çeşitli stratejiler uygulamıştır. Bugünden o günlere baktığımızda yapılan uygulamalarda Osmanlı Devleti'nin Müslümanları bir arada tutabilmek ve devletin ömrünü uzatmak için çeşitli yumuşak güç uygulamaları yaptığını görebiliriz. II. Abdülhamit, halifeliğin verdiği İslam dünyasındaki bu etkili gücü yine İslam dünyasına yönelik yumuşak bir güç olarak kullanmıştır. İslam'a yapılacak hizmetlerin aynı zamanda İslam milletlerine de etki edeceğini iyi bilen Abdülhamit, başta Hicaz demiryolu olmak üzere birçok hizmeti bu dönemde hayata geçirmiştir. Bu çalışmada II. Abdülhamit'in Osmanlı son dönemindeki yaptığı faaliyetleri modern bir uluslararası ilişkiler kavramı olan yumuşak güç perspektifinden değerlendireceğiz. Öncelikle gücün tanımları ve çeşitleri tanıtılacak, daha sonra ise Panislamizm'in altyapısı irdelenecektir. Son bölümde ise Panislamizmin yumuşak güce nasıl dönüştüğü ispat edilecektir. Uluslararası ilişkilerde ve diğer sosyal bilim disiplinlerinde özellikle son yıllarda yumuşak güç ekseninde birçok çalışma yapılmıştır. Türkiye'de de bu anlamda birçok tez çalışması yapılmış ve araştırma makalesi yayınlanmıştır. Bu çalışma ile var olan çalışmaların dışına çıkarak yumuşak güç kavramının henüz uluslararası ilişkiler disiplininin olmadığı bir dönemde dahi kullanıldığını Osmanlı Devleti'nin bir dönemi üzerine eğilerek ele almaktır. Literatüre baktığımızda II. Abdülhamit'in dış politika anlayışı ve kamu diplomasisi ekseninde yapılan doktora tezi mevcuttur. Bu çalışma daha mikro düzeyde II. Abdülhamit'in uygulamaya koyduğu bazı faaliyetleri yumuşak güç perspektifinden değerlendirmektir.

2. GÜÇ KAVRAMI

Kanaat üzerinde güç üçüncü güç biçimidir. “Gemilerimiz var, adamlarımız var, paramız da var” diye şarkı söyleyen “Jingolar” siyasi gücün üç temel unsurunu isabetli bir şekilde teşhis etmişlerdir: silahlar, insan gücü ve ekonomik güç.”

Edward Hallet Carr

Uluslararası ilişkilerde güç kavramı çok farklı şekillerde yorumlanmış ancak net bir tanımı yapılamamıştır. Bu da gücün görece hangi koşullarda kime göre ve neye göre ifade ettiği anlamın sübjektifliğinden ileri gelmektedir. Her şeyden önce gücün en azından çok temel bir tanımını vermekte fayda vardır. Her biri farklılıklar içeren, önemli olan birçok güç tanımının olduğunu biliyoruz. Sözlük bize genel itibarıyla gücün toplumu etkileme kabiliyeti olduğunu söyler. Uluslararası sistemde her devlet tek başına ayakta durabilmek için potansiyel güç unsurlarına sahip olmalıdır. İşte bu noktada farklı görüşler ileri sürülmektedir. İstedığınız sonuçları elde etmek için başkalarının davranışlarını üç farklı yolla yönlendirebileceğimizi ifade eden Joseph Nye, bu üç farklı yolu şu şekilde ifade eder. Birincisi; onları tehditlerle zorlayabilirsiniz, ikincisi; ekonomik olarak zaafa uğratarak teşvik edebilirsiniz, üçüncü olarak ise onları cezbedebilir veya kendi bünyenize katabilirsiniz (Nye, 2008, s. 28).

Morgenthau, güç kavramını, uluslararası politikanın nihai amaçları ne olursa olsun her zaman ulaşılması istenen hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için başvurulması gereken bir araç olarak tanımlamıştır. Ona göre; ister devlet adamları ister halk, özgürlüğü, refahı, güvenliği veya gücü kendi imkanları doğrultusunda arayabilir (Morgenthau, 1948, s. 13). Pallaver'e göre güç, insanın varoluşundan beri süregelen temel bir unsurdur. Dolayısıyla kişilerarası ilişki biçimlerinden ekonomik işlemlere, dini ve siyasi tartışmalara kadar sosyal yaşamın bütün boyutlarını kapsayan bir olgudur. Tarihsel olarak baktığımız zaman güç, nüfus büyüklüğü ve toprakların genişliği, sahip olunan doğal kaynaklar, ekonomik açıdan yeterlik, askeri teçhizat ve donanımın yanı sıra sosyal ve siyasal açıdan istikrar gibi kriterler ile ölçülmüştür (Pallaver, 2011, s. 12).

Uluslararası sistemde mevcut güç dengeleri, devletlerin buldukları coğrafya ile de yakından ilişkilidir. Coğrafyanın sahip olduğu avantajlar, üzerinde bulunan devletin sosyal, siyasi, ekonomik ve askeri gücünü doğrudan etkilemektedir. Buna mukabil dünyada küresel medya iletişim araçlarının yaygınlaşması, uluslararası örgütlerin çoğalması, devlet mekanizmasına dâhil olan sivil aktörler, uluslararası sistemin yaşadığı dönüşümler ve geçirdiği değişimler, beraberinde sert güç, yumuşak güç ve akıllı güç tartışmalarını da gündeme getirmiştir. Dolayısıyla bu unsurlar arasındaki geçişkenlik ve değişim güç kavramının daha karmaşık bir yapıya bürünmesine neden olmuştur. Buraya kadar güç kavramının birkaç temel tanımını yaptıktan sonra gücün zamana ve koşullara göre farklılık arz eden çeşitlerini burada zikretmek yerinde olacaktır.

2.1. Yumuşak Güç

Günümüzde bilgi ve iletişim çağında dünyada sosyal, siyasal, ekonomik, bilgi ve teknoloji vs. alanlarında yaşanan değişimler ve kaydedilen ilerlemeler güç kavramının da bu koşullara göre şekillenmesini sağlamıştır. Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde küresel siyasette meydana gelen bu değişimler sert güç olarak nitelendirdiğimiz askeri ve ekonomik yaptırımların etkisini azaltmıştır. Küresel sistemin çok kutuplu yapısı, artan medya iletişim ağları, geleneksel anlamda askeri kapasiteye dayalı savaş olgusunu geri plana itmiş; bunun yerine kitleleri ikna ve pazarlama yöntemleriyle kamuoyunu yönlendirebilme, zorla değil rızaya dayalı bir güç formu önem kazanmaya başlamıştır. Joseph Nye'nin “gönülleri ve kalpleri kazanma kabiliyeti” şeklinde

ifade ettiği bu yöntem, istenilen şeyi elde etme hususunda sert güce göre daha uzun vadeli kazanımlar sağlamakta, aynı zamanda daha kalıcı olmasını mümkün kılmaktadır.

Askeri güç ve ekonomik güç, kitleleri konumlarını değiştirmeye teşvik etmek için kullanılabilir sert komuta gücünün örnekleridir. Sert güç, tehditlere veya teşviklere dayanabilir. Ancak gücü kullanmanın dolaylı bir yolu daha vardır. Şöyle ki, bir ülke, dünya siyasetinde istediği sonuçları, diğer ülkelerin de onu takip etmek, ona hayran olmak, onu örnek almak, onun refah ve açıklık seviyesine ulaşmak istemesiyle elde edebilir. Zorbalık yerine işbirliğine dayalı bir iletişim yöntemi öneren Joseph Nye yumuşak gücü, “eğer istediğim şeyi istemeni sağlayabilirsem, o zaman yapmak istediğin şeyi yapmaya seni zorlamama gerek yoktur” şeklinde ifade etmiştir. Bu anlamda dünya siyasetinde askeri veya ekonomik silah tehdidiyle veya kullanımıyla kitleleri değiştirmeye zorlamak kadar, gündemi belirlemek ve kamuoyunu cezbetmek de önemlidir. Gücün bu yönü – sizin istediğiniz bir şeyi başkalarının da istemesini sağlama- yumuşak güç olarak tanımlanmıştır (Nye, 2002, s. 9-10).

Yumuşak güç, siyasi gündemi başkalarının tercihlerini şekillendirecek şekilde belirleme yeteneğine dayanır. Bir örnek verecek olursak, kişisel düzeyde bilge ebeveynler, eğer çocuklarını doğru inanç ve değerlerle yetiştirmişlerse, güçlerinin yalnızca zor kullanmaya, harçlıkları kesmeye ya da arabanın anahtarlarını ellerinden almaya, güvendikleri duruma göre daha büyük olacağını ve daha uzun süreceğini bilirler. Benzer şekilde Antonio Gramsci gibi siyasi liderler ve düşünürler, gündemi belirlemenin ve tartışmanın çerçevesini çizmenin getirdiği gücün bir özgüven oluşturduğunu bilirler. Zira tercihleri belirleme yeteneği, çekici bir kültür, ideoloji ve kurumlar gibi soyut güç kaynaklarıyla ilişkilendirilme eğilimindedir (Nye, 2002, s. 9). Yumuşak gücün kaynağı büyük ölçüde sahip olduğumuz değerler ve benimsediğimiz inanç sistemleridir. Bu değerler kültürümüzde, ülkemizde izlediğimiz politikalarımızda ve uluslararası alanda davranış biçimlerimize yansır. Sert gücün aksine yumuşak güç, askeri ve ekonomik üstünlüklerin ötesinde farklı nüfuz ve çekim alanlarını ifade eder. Yumuşak gücü şekillendiren pek çok unsur vardır. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, kültür, eğitim, sanat, mimari, film, şiir, edebiyat, yazılı ve görsel medya, yükseköğretim kurumları, ar-ge merkezleri, sivil toplum kuruluşları, bilim ve teknolojik altyapı ve inovasyon kapasitesi, turizm, ekonomik işbirliği platformları ve diplomasi gibi unsurlar yumuşak gücü besleyen temel unsurlardır. Bunların yanında bir devletin yumuşak gücünün temelini oluşturan en önemli etken, o ülkenin sahip olduğu siyasal sistemdir. Temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanmadığı, paylaşımcı, insanı merkeze alan bir yapı, adil, şeffaf ve demokratik bir siyasal düzene sahip bir ülke, başka devletlerin kamuoyları tarafından bir cazibe merkezi haline gelir (Kalın, 2010, s. 55).

Elbette sert ve yumuşak güç birbiriyle yakından ilişkilidir ve her biri bir diğerini güçlendirebilir. Her ikisi de başkalarının davranışlarını etkileyerek amaçlarımıza ulaşma yeteneğinin yönleridir. Bazen aynı güç kaynakları baskıdan çekime kadar tüm davranış yelpazesini etkileyebilir. Zira ekonomik ve askeri gerileme yaşayan bir ülkenin, çekiciliğinin yanı sıra uluslararası gündemi şekillendirme yeteneğini kaybetmesi de muhtemeldir. Ve bazı ülkeler yenilmezlik ya da kaçınılmazlık mitiyle sert güce sahip diğer ülkelerin ilgisini çekebilir. Hem Hitler hem de Stalin bu tür mitler geliştirmeye çalışmıştır. Sert güç aynı zamanda daha küçük devletlerin gündemini belirleyen imparatorluklar ve kurumlar kurmak için de kullanılabilir. Buna Doğu Avrupa ülkelerindeki Sovyet egemenliğini örnek olarak göstermek yerinde olacaktır (Nye, 2002, s. 12). Sonuç olarak, yumuşak gücün uzun vadedeki kazanımları sert güce göre daha kalıcı olacaktır. Nitekim, kültürel öğeler ve değerler sistemi kullanılarak oluşturulan bu güç formu başka

ülkelerin kamuoylarını yakından ilgilendirecektir. Zira kültür alışverişleri, tarihsel bağlar, sosyokültürel değerler farklı ülkeleri birbirine yakınlaştıracak olan yumuşak güç unsurlarıdır.

2.2. Sert Güç

Sert güç, insanlığın varoluşundan beri bir savunma mekanizması olarak varlığını sürdürmüştür. Yaklaşık olarak 400 yıl önce Niccolo Machiavelli'nin İtalya'daki prenslere zulüm ve korku politikalarını öğütlemesiyle sert güç uluslararası ilişkiler disiplininde bilimsel bir boyut kazanmıştır (Öztürk, 2013, s. 181-204). Uluslararası ilişkilerde sert güç, "başkalarına normalde yapmayacakları fiilleri yaptırma yeteneği" olarak ifade edilmektedir. Somut güç olarak da tanımlanan bu güç formu, genellikle askeri ve ekonomik kapasitesi yüksek olan ülkelerin ulaşmak istedikleri hedefleri kısa yoldan gerçekleştirmek için sıklıkla başvurdukları bir yöntem olarak da ifade edilebilir. Zira sert güce sahip bir ülke elinde bulundurduğu imkanlar nispetinde dünya gündemini oluşturan meselelerde belirleyici aktör konumunda olmaktadır (Keohane & Nye, 2012, s. 214). Sert güç, uluslararası ilişkilerde genellikle gerçekçilikle ilişkilendirilmektedir. Buna göre, güç politikaları, güç ve şiddet ile çok yakından ilişkilidir. Sert güç, bir dereceye kadar gücün en eski biçimidir. Ülkelerin herhangi bir üstün otoriteyi tanımadığı anarşik, evcilleştirilmemiş bir uluslararası sistem fikriyle bağlantılıdır. Düzen, güç rekabetinin ve savaşların genel sonucudur. Maddi kaynaklara sahip olmak ve elde etmek sert güçte başarının anahtarı olarak görülmektedir. Sert güç, havuç ve sopa kullanan devletlerin istediklerini elde etmelerini sağlar. Herhangi bir güç kaynağının etkinliği öncelikle bağlama bağlıdır ve mevcut bağlamın karmaşık ve küresel yanıtlar gerektirmektedir. Tanık olduğumuz süregelen değişim eğilimi, bu eski paradigmaya hakim gelmekte ve bu da gücün daha az somut hale gelmesine ve güç kullanımını daha minimum düzeyde etkili hale gelmesine neden olmaktadır. Profesör Joseph Nye'nin de vurguladığı gibi Machiavelli, "bir prens için sevilme kurtulmanın daha güvenli olduğunu" ifade etmektedir. Dolayısıyla Nye, her ikisinin de olması gerektiğini vurgulamaktadır (Pallaver, 2011, s. 3).

Sert güç, yumuşak güce göre daha kolay deneyimlenir ve bir dereceye kadar uygulamaya konulması daha az maliyetlidir. Bu maliyet, kullanılan ekonomik kaynaklar açısından değil, sert gücün etkili bir şekilde kullanılması için ne gerektiğini anlama kapasitesi açısından nispeten maliyetlidir. Sert güç yumuşak güçten daha eskidir ve kendisini oldukça pratik ve somut bir şekilde gösterir. Üstelik sert gücün görülmesi ve etkilerinin ölçülmesi daha kolaydır. Yumuşak güç gibi yalnızca kendi ideolojik yaklaşımını sürdürmekle kalmaz, aynı zamanda farklı bağlamlarda da bulunabilir (Pallaver, 2011, s. 81).

Buraya kadar güç ve türevlerinin kavramsal çerçevesinden bahsettikten sonra araştırmanın asıl konusunu teşkil eden İkinci Abdülhamid'in Panislamizm ya da diğer bir ifade ile İttihad-ı İslam politikasının kuramsal altyapısına değinilecek ve bu çerçevede uygulamış olduğu faaliyetlerin yumuşak güç ile olan ilişkisi incelenecektir. Bu kapsamda öncelikle İkinci Abdülhamid dönemi dış politikasının siyasi olayları ve diplomatik ilişkileri yumuşak güç ekseninde incelenecek ve sonuçları analiz edilecektir.

3. PANİSLAMİZM'İN SOSYOKÜLTÜREL ALTYAPISI

XIX. yüzyıl gerek Batı Dünyası gerekse Osmanlı Devleti için hem siyasi istikrar hem de ekonomik açıdan en çalkantılı dönemlerden biri olmuştur. 1789 'da Fransız İhtilali'nin patlak vermesiyle beraber Avrupa'da asırlardan beri süregelen kadim siyasi kültürün temelleri kökünden sarsılmış, yerini kilisenin baskısı altından kurtulmuş yeni bir düzen almıştır. Nitekim bu yeni düzen Avrupa'nın sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik vs. her alana damgasını vurmuştur. Elbette

ki burada XIX. yüzyıl olaylarının tamamı zikredilmeyecektir. Öncelikle yüzyılı derinden etkileyen belli başlı kavramlar üzerinde durulacaktır. Bu kavramlar araştırmamızın kilit noktası olan Panislamizm'in de zeminini oluşturmaktadır.

3.1. Sömürgecilik

Sömürgecilik ve emperyalizm kavramları genellikle birbirinin yerine kullanılmaktadır. Sömürgeciliğin kelime anlamı, "çiftlik" anlamına gelen Roma "kolonisi"nden gelir ve başka topraklara yerleşen Romalılara atıfta bulunur. Ania Lombaa'ya göre sömürgecilik şu şekilde ifade edilmektedir. Başka bir ülkeye yerleşen bu topluluklar geldikleri yer ile olan ilişkilerini koparmadığı sürece bu yerleşim biçimini "coloni" olarak ifade eder (Lombaa, 2000, s. 19-20). Ancak koloni kavramı emperyalizm kavramı ile eş değer olarak kullanılmaktadır. Yeni topraklara bir grup insanın gelip yerleşerek daha önce orada bulunan yerli halkı yeniden dönüştürme ve kimliklerinden kopartarak bozma süreci; ticaret, savaş, alışveriş, soykırım ve köleleştirme gibi pratikler aracılığı ile başlamaktadır. Bu sebeple kolonyalizm, bir ülkenin halklarının başka halklar ve topluluklar tarafından topraklarının ve mallarının fethedilmesi ve burada siyasi bir yönetim sistemi oluşturarak kendilerine bağımlı hale getirmeyi amaç edinen bir sistemdir (Lombaa, 2000, s. 19).

Terim olarak sömürgecilik ya da kolonyalizm, bir ülkenin başka bir ülkede siyasi mekanizmayı ele geçirmesini ve o ülkeye yerleşmesini ifade eder. Esas ana yurtlarından gelen yerleşimciler, burada geçmiş kültürlerini muhafaza ederek geldikleri yerde yerli halkın içinde yeni bir topluluk oluşturan bir grup insanı ifade eder (<https://en.oxforddictionaries.com/definition/colonialism>).

Başka bir ifade ile tanımlayacak olursak sömürgecilik, "bir devletin kendi sınırları dışında kalan deniz aşırı toprakları başta askeri güç kullanımı olmak üzere muhtelif yollarla ele geçirmesi ve orada hakimiyet kurup yerli toplumlar üzerinde sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik alanlarda üstünlük sağlayarak, burada bulunan her türlü maddi ve manevi imkanları kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmak" şeklinde ifade edilebilir. Antik çağlara kadar uzanan bir geçmişe sahip olan sömürgecilik, süreç içerisinde farklı şekillerde uygulanmış ve uluslararası ilişkilerin en kapsamlı anlaşmazlık ve çatışma konularını teşkil etmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlıklarını kazanan ülkeler, sömürge sonrası dönemde farklı argümanlarla yine sömürülmeye devam etmişlerdir (Kavas, 2009).

Siyasi coğrafyada şöyle bir kavram vardır: "discourse" yani söylem. Söylem, sosyal bilimlerde çok farklı yaklaşımlarla tanımlanmıştır. Bunun nedeni ise kuramsal olarak farklı açılardan ele alınmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla söylem, farklı sosyal olguları ifade etmede bir kullanım biçimi, fikirlerin aktarımı ya da karşılıklı iletişimi sağlayan bir unsur olarak değerlendirilen, birey ve nesne arasındaki bağı yapılandıran bir kavram olarak tanımlanabilir. Söylem, belirli yapılar ve kurallardan oluşan ve dilsel yapıları sistematize ederek betimlemek amacıyla kullanılan bir alandır. İfadenin kime ait olduğu, dayanağının ne olduğu, yönelim unsurunun neler olduğu ve söyleyenlerin ifade ettikleri şeyle neyi amaçladığı gibi bir iletiyi tüm açılarıyla kapsamaktadır. Söylemi meşrulaştırmanın ve söylemi eylemlere dönüştürmenin yolu onu sürekli tekrarlamaktır. Bu açıklamayı ifade etmemizdeki amaç, Batılı -büyük- devletlerin sömürgelerine meşruiyet kazandırmak için neokolonyal bir yaklaşım tarzı ile doğulu halklar için daima zayıf, her anlamda bilgi ve yetenekten yoksun, siyasi açıdan gerekli bilgiye ve donanıma sahip olmayan, kendisini mutlak surette bir başka hegemon gücün idaresi altında yaşaması gerektiğine inandırılmış bir insan profili söylemini sürekli tekrar ederek kendilerini meşru bir zemine oturtmak istemişlerdir. Örneğin kimlik, sosyal bir yapıyı temsil eder. Ancak burada asıl önemli olan söz konusu ifadenin hangi söylemsel düzlemde nasıl inşa edildiğidir. Dolayısıyla bu

meselede Avrupa devletleri, askeri kabiliyeti, güçlü ekonomik yapısı, ortaya koyduğu ideoloji ve yönetim sistemi ile gerek Batı Afrika ülkeleri gerekse Güneydoğu Asya ülkelerini siyasal ve ekonomik açıdan kendisine bağımlı bir topluluk haline getirmeye çalışmıştır (Gün, 2019, s. 107).

3.2. Milliyetçilik

Milliyetçilik kavramı, tanımlanması zor kavramlardan biridir. Çünkü kavramın kendisi tek başına bir şey ifade etmemektedir. Bu kavram, yurttaşlık, vatanseverlik, popülizm, etnizm, etnosantrizm, yabancı karşıtlığı, şovenizm, emperyalizm, ırkçılık gibi kavramlarla tamamlanmaktadır. Bunun yanı sıra, millet, milliyet, etnik köken, kültür, ırk gibi terimlerle de iç içe geçmiş ve bir müphemliğe bürünmüştür (Balibar ve Wallerstein, 1988, s. 62-63). Konu açısından önem teşkil eden kısım, XIX. Yüzyıl ile beraber gerek Avrupa'da gerekse Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan milliyetçilik hareketleridir. 1789 Fransız Devrimi ile beraber dünyada hızla yayılan milliyetçilik, eşitlik, özgürlük gibi kavramlar, ilk etapta Osmanlı Devleti'nde büyük yankı uyandırmasa bile Tanzimat ve Islahat Fermanları gayrı-müslim tebaanın bu fikirlerden etkilenerek harekete geçme sürecini hızlandırmıştır. 1856-1871 yılları Avrupa politikasını şekillendiren bir dizi önemli hadisi meydana getirmiştir. İtalya ve Almanya'nın milli birliklerini ve bağımsızlıklarını sağlaması, daha önce ortaya çıkmış bulunan milliyetçilik akımının kesin zaferi olmakla beraber, esas itibarıyla bundan sonraki dönemlerde Avrupa politikasına hatta dünya politikasına yaptıkları etki açısından son derece önemli olayları ihtiva etmektedir (Armaoğlu, 2022, s. 19).

1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nın da patlak vermesiyle ilk milliyetçi isyan hareketleri Balkanlarda başlamış oldu. 1821 Yunan İsyanıyla başlayan süreç daha sonra irili ufaklı küçük milletleri de etkileyerek devam etti. İsyan hareketleri sadece Osmanlı İmparatorluğunu etkilemekle kalmamış, Avusturya-Macaristan ve Rusya gibi çok uluslu imparatorlukları da etkisi altına almıştır. Görüldüğü üzere XIX. yüzyılda hız kazanan milliyetçilik akımı, içerisinde pek çok ulusu bir arada barındıran imparatorlukları derinden sarsmış ve onları bu yönde yeni çözümlerine itmiştir. Osmanlı Devleti süreçte bir yandan batılı bir devlet gibi davranıp toprak bütünlüğünü sağlamaya çalışırken bir yandan da statükoyu devam ettirip içinde bulunduğu derin açmazlar ile mücadele etmeye çalışmıştır.

3.3. Panslavizm

"Panslavizm" tabiri, 1870 yıllarından itibaren özellikle Batı Avrupa siyasal çevreler tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Amaç, Rusya'nın önderliğinde Slav ırkından olan bütün halkları tek bir siyasi çatı altında toplamaya yönelik bir hareket şeklinde tezahür etmiştir (Armaoğlu 2022, s. 484). Panslavizm, Rusya'nın milli politikasının karşısında olan devletlere yöneltilmiş ve sistematik olmayan çeşitli ve aynı zamanda tutarsız görüşlere, Batı Avrupa'nın vermiş olduğu bir isimdir. Panslavizm karşısında en çok etkilenen iki ülke şüphesiz Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti'dir. 1870'lerin sonuna gelindiğinde Doğu Sorununun ortaya çıkması ile Panslavizm, Viyana ile Budapeşte'nin ve İstanbul ile Londra'nın nezdinde, Rusya'daki en tehlikeli güç olarak görünmüştür (Sumner, 1937, s. 56-57). 19. Yüzyılın en önemli gündem maddelerini oluşturan iki ana faktör şüphesiz Milliyetçilik ve Sömürgecilik olmuştur. Bu oluşumun ikisi de dolaylı veya dolaysız bir şekilde İslam Birliği hareketi ya da Panislamizm'i etkisi altına almıştır (Çetinsaya, 1988, s. 28).

Başlangıçta Panslavizm hareketi, siyasi bir oluşumdan ziyade özellikle Rusya dışında yaşayan Slavlar arasında bir dil birliği ve kültür hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Panslavizm ile ilgili kaynaklara 17. yüzyılın başlarından itibaren ulaşılabilmektedir. Ancak Fransız İhtilali ile birlikte

modern Avrupa'nın pek çok alanda ortaya attığı fikir akımlarında olduğu gibi Panslavizm akımı da ihtilalin getirdiği sonuçlar arasındadır. Zira Fransız İhtilali ile ortaya çıkan Milliyetçilik akımı, bütün Slav ırklarını da etkisi altına almıştır. Panslavizm kavramının İlk defa Slovak bir yazar tarafından da 1826 yılında zikredilmiş olması dikkate değerdir. Esasen, Batı Slavları olarak ifade edilen Lehler, Çekler, Slovaklar ve Doğu Almanya Slavları tarafından daha kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır (Armaoğlu, 2022, s. 485).

Buraya kadar dünyada ortaya çıkan Pan ideolojilerin kavramsal kökenlerine kısaca yer verdikten sonra II. Abdülhamid'in dış siyasetinde oldukça önemli bir rol oynayacak olan Panislamizm politikasını inceleyeceğiz. Öncesinde dönemin dış politikasına da yer vermek araştırmamızın konu bütünlüğü açısından oldukça önemlidir.

4. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ DIŞ POLİTİKASI

Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Osmanlı Devleti'nde yeni bir dönem başlamış oldu. Bu dönemde Batı ile olan diplomatik ilişkilerde daha tavizkar ve daha toleranslı bir yaklaşım benimsenmiştir. Nitekim II. Abdülhamit döneminin dış siyasetinin belirlenmesinde Tanzimat devrinin rolü yadsınamaz boyutlardadır. Dönemin en önemli gelişmeleri arasında zikredilebilecek olan 1871 yılında Almanya'nın milli birliğini sağlaması, dış siyasetin şekillenmesinde çok önemli bir rol oynamıştır (Turan, 2014a, s. 429). Bununla birlikte Tanzimat'ın önemli devlet adamlarından biri olan Âli Paşa'nın aynı sene hayatını kaybetmesi de dönemin bir başka önemli olaylarından biridir. Çünkü Âli Paşa'nın ölümünü izleyen yıllar, İmparatorluğun iç siyasetinde tamamen belirsizliğin hakim olduğu ve uluslararası alanda yalnızlaşma psikolojisinin gittikçe arttığı zamanlardır (Gücüm, 2015, s. 291).

II. Abdülhamit tahta çıktığında devletin içinde bulunduğu sorunlar ve art arda yaşanan taht değişiklikleri, ülkede siyasi atmosferi olumsuz yönde etkilemiş ve Bab-ı Ali'de istikrarsız ve güvensiz bir ortamın oluşmasına yol açmıştır. Rusların tahrikleri sonucu Balkanlarda meydana gelen isyanlar ve akabinde 93 Harbi'nin baş göstermesi imparatorluğu gittikçe işin içinden çıkılmaz bir hale sürüklemiştir (Özcan, 2019, s. 115).

Bu dönemde dış politikanın şekillenmesinde 93 Harbi dışında birkaç önemli olayın da etkisi oldukça büyüktür. Bunlar; Berlin Kongresi'nden sonra İngiltere, Osmanlı Devleti'ne karşı politikasını değiştirmiştir. İngiltere, 1791'den beri Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunurken Liberal Parti ve Gladstone yönetiminin iktidara gelmesi ile beraber bu politikasını terk etmiştir. Bunun yerine 1880'den itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama ve onun topraklarını kendisine katarak yeni ve milli devletler kurma politikası benimsemeye başlamıştır. İngiltere'nin bu yeni politikasının en önemli göstergelerinden biri de 1880'lerden başlayarak bütün Avrupa'nın dikkatini çeken konulardan biri olan "Ermeni Sorunu" olmuştur (Armaoğlu, 2022, s. 554). Bilindiği üzere Ermeniler Osmanlı Devleti içerisinde Millet-i Sadıka olarak anılan gayr-ı müslim grubu teşkil etmekteydi. Ermenilerin büyük bir çoğunluğu genellikle Doğu Anadolu'da Van, Bitlis, Diyarbakır ve Sivas vilayetlerinde meskun bulunmaktaydılar (Karal, 1983, s. 127). 1880 yılında Gladstone İngiltere'nin başına gelir gelmez Ermeni Sorunu ile ilgilenmeye başlamıştır. Berlin Antlaşması'nın imzalayan devletler adına harekete geçerek 11 Haziran 1880'de Osmanlı Devleti'ne ortak bir nota verilmesini sağlamıştır. Nota'da Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesine dayanarak Doğu Anadolu'da Ermenilerin yaşadığı yerlerde İslahat yapılması yönünde Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaya başlamıştır (Armaoğlu, 2022, s. 560). Ermeni meselesiyle başta Rusya ilgilenirken sonrasında İngiltere'nin dahil olması meseleyi devletin dış politikasında önemli bir etkeni haline getirmiştir.

Yine İngiltere'nin 1878 yılında Berlin Antlaşması'nın hemen öncesinde imzalanan bir anlaşmayı öne sürerek önce Kıbrıs'ı akabinde 1882 yılında Urabi Ayaklanmasını bahane ederek Mısır'ı işgal etmesi ve 1881 yılında Fransa'nın Tunus'a yerleşmesi bu dönemin önemli hadiselerdendir (Turan, 2014a, s. 432-433). Şüphesiz üst üste meydana gelen toprak kayıpları ile devletin içinde bulunduğu bu buhran, II. Abdülhamit'in dış politikada köklü değişiklikler yapmasına sebep olacaktır.

Roderic H. Davison, 1871-1875 yıllarını Osmanlı İmparatorluğu'nun "Kaos Dönemi" olduğunu ifade eder (Davison, 1963, s. 270). 1875 yılında Hersek'te çıkan isyan gittikçe genişlemiş ve imparatorluk nezdinde etkisini arttırmıştır. Diğer taraftan mali sorunlar imparatorluğun içinde bulunduğu durumu gittikçe kötüye sürüklemiş, iflasın eşiğine getirmiştir. Nihayet, Babıali 6 Ekim 1875 yılında yayınlanan padişah iradesiyle İmparatorluğun alacaklılarına ödenmesi gereken faizi beş yıl süreyle sadece yarısının ödenebileceğini, diğer yarısının ise, yüzde beş faizli yeni tahvillerle değiştirileceğini buyurmuştur. 1881 yılının ikinci yarısında İngiliz, Fransız, İtalyan, Avusturyalı ve Alman alacaklılar ile bir araya gelinerek Muharrem Kararnamesi adıyla bir kararname çıkarılmış ve bunun sonucunda Duyun-ı Umumiyye İdaresi (Genel Borçlar İdaresi) kurulmuştur (Adiloğlu & Yücel, 2021, s. 73).

Tüm bu yaşanan hadiseler henüz tahta yeni geçmiş olan bir padişahın ilk etapta kararlı ve istikrarlı bir dış politika izlemesini mümkün kılmamıştır. Acil çözüm gerektiren bu meseleler, dönemin başında direkt müdahale edilmesini engellemiştir. Dış politikada etkili bir siyaset izlenmesi ancak 1880'lerin sonlarına doğru mümkün olmuş ve 1890'lı yıllarda II. Abdülhamit hükümeti ile anılan politikalar daha istikrarlı bir şekilde vücut bulmaya başlamıştır (Çetinsaya, 2006, s. 21).

Diğer taraftan II. Abdülhamit, dış politikada izleyeceği siyaset hususunda iki farklı alternatiften birine dahil olmak durumunda kalacaktır. Ya uluslararası politikada ittifaklar sistemine dahil olacaktı ya da tarafsızlığını koruyarak bir denge politikası oluşturacaktı. Nitekim iktidarının ilk yıllarında yanında bulunan danışmanları yeni padişaha ittifak arayışlarını tavsiye etmişlerdir. Ancak II. Abdülhamit, bu çalkantılı ortamda yeni bir ittifak sistemine dahil olunmasını uygun bulmamıştır Zira herhangi bir ittifak halinde karşı tarafın güdümüne girmek istemiyordu. İngiltere II. Abdülhamit'in nazarında "en çok çekinilmesi gereken bir devlet" olarak görülmekteydi. Ancak İngiltere sadece deniz gücüne sahipti. Aynı şekilde Rusya, imparatorluğun topraklarında en çok gözü olan devlet olmasına rağmen etkin bir deniz gücüne sahip değildi. Sadece kara gücüne sahip olması imparatorluğun toprak bütünlüğünü tek başına savunmasına yetmiyordu. Dolayısıyla bu iki devlet arasında hassas bir denge politikası oluşturularak devlet ayakta tutulabilirdi. Bu da Almanya'nın sistem içerisine dahi edilmesi ile gerçekleşebilirdi. II. Abdülhamit'in izlediği bu siyaset XX. Yüzyılın başlarına kadar etkili ve başarılı sonuçlar vermiştir (Turan, 2014a, s. 451-452).

Ancak tüm bunlar imparatorluğun içinde bulunduğu bu buhranlı dönemi tolere etmeye yeterli gelmiyordu. Sadece tarafsız kalmak ve denge siyaseti izlemek devleti bir noktaya kadar idare edebilirdi. Daha ötesine gitmek için farklı araçlar ve yöntemler kullanılarak dış politikanın güçlendirilmesi ve çeşitlendirilmesi gerekiyordu. Bunun için II. Abdülhamit'in İslam milletlerinde "halife" sıfatıyla ön plana çıkması, bu hususta etkili araçlardan biri olabilirdi.

5. PANİSLAMİZM VE II. ABDÜLHAMİT'İN İTTİHAD-I İSLAM POLİTİKASI

İttihad-ı İslam kavramı ilk olarak 10 Mayıs 1869 tarihinde Namık Kemal tarafından Hürriyet gazetesinde kullanılmıştır (Özcan, 2019, s. 125). Namık Kemal söz konusu gazete nüshasında;

“Bugün hükümet-i İslamiye’nin hemen cümlesi inkîrâz-ı küllî halinde olarak en büyük çareyi-hâlâsımız ittihadıdır. Devlet-i aliyye en kuvvetli bulunmak cihetiyle müta ve muktedâ olmaya lâyık odur.” ifadeleri yer almaktadır (Aslan, 2022, s. 28). İttihad-ı İslam kavramı kısa bir süre sonra Tanzimat bürokratları ile Yeni Osmanlılar arasında şiddetli tartışmalara zemin hazırlamıştır. Kavrama 1873 tarihinde İttihad-ı İslâm Risalesi adlı eserinde ilk olarak yer veren kişi Ticaret-i Bahriye Mahkemesi zabıt kâtibi Esad Efendi’dir. Esad Efendi bu eserde İslam dünyasının bir dayanışma çerçevesi içerisinde Avrupa karşısında Osmanlı halifesinin etrafında toplanmak olduğunu vurgulamıştır (Özcan, 2001, s. 470-475). Kavramın batıdaki karşılığı olan Panislamizm ise ilk olarak 1877 yılında Franz von Warner ile 1881 yılında Gabriel Charmes tarafından kullanılmıştır. Aynı zamanda 1882 yılında The Future Of Islam adıyla Wilfred Scawen Blunt tarafından yayımlanan kitap İttihad-ı İslam kavramına oldukça geniş bir yer vermiştir (Blunt, 2011, s. 54-56). Burada II. Abdülhamit’in Panislamizm politikası ile içte ve dışta devletin İslami niteliğine vurgu yapılmıştır. Bu nedenle II. Abdülhamit’in padişahlık sıfatından ziyade halifelik makamı, gerek ülke içindeki Müslüman tebaa için, gerekse İslam dünyası açısından oldukça büyük önem taşımaktadır (Eraslan, 2019, s. 127).

II. Abdülhamit dönemini karakterize eden en önemli hususiyetlerden biri olan İttihad-ı İslam siyasetinin oluşmasında, dönemin konjonktürü oldukça etkili olmuştur (Özcan, 2019, s. 121). Landau’ya göre hareketin kökeni Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması sonrasına dayanmaktadır (Landau, 1990, s. 10). Panislamizm yahut İttihad-ı İslam, 19. Yüzyılın sonlarında II. Abdülhamit tarafından batılılaşmayla mücadele etmek ve İslam’ın birleşmesini teşvik etmek amacıyla Osmanlıda başlatılan siyasi bir hareket olarak literatürdeki yerini almıştır (<https://www.merriam-webster.com/dictionary/Pan-Islamism>). Kavram ilk olarak 1870’li yılların başında Osmanlı Devleti’nde gündeme gelmeye başlamıştır. Daha sonra II. Abdülhamit döneminin bir dış politikası haline gelmiştir. Kavramın düşünsel boyutta ele alınması II. Meşrutiyet döneminde olmuştur. I. Dünya Savaşı yıllarında ise dönemin partisi İttihat ve Terakki yönetimi tarafından son dönemlerini yaşamıştır. Başlangıç yıllarından itibaren gündemden hiç düşmeyen bu kavram geniş bir literatüre de konu olmuştur (Çetinsaya, 1988, s. 1). Panislamizm tabiri modern bir ifade olarak ilk defa batılı akademisyenler tarafından 1870’lerde kullanılmaya başlanmıştır; ancak İslam dünyası tarafından bu kavrama karşılık gelen Osmanlıca bir terkip olan İttihad-ı İslam tabiri kullanılmıştır.

Osmanlı Devleti’ni batının sömürgeciliğine karşı korumak için dış politikada kullanılan bir araç olan Panislamizm, Osmanlı devleti dışında kalan Müslüman dünyasını ortak bir payda etrafında toplamak için oluşturulan siyasi bir mekanizma olmuştur. Bunun neticesi olarak Hilafet, İstanbul’dan uzakta bulunan merkezler tarikat şeyhleri ve özel temsilciler vasıtasıyla ulaşmaya gayret etmiştir. Dolayısıyla II. Abdülhamit, bütün dünya Müslümanları için küresel bir konum olan halife sıfatıyla ön plana çıkmıştır (Arabacı, 2019, s. 217).

Panislamizm kavramıyla ilgili literatür incelendiği zaman, çok geniş bir alanı kapsamasına rağmen bu hareketin kökenleri ve karakteri hakkında çelişkili kavramların var olduğu ortaya çıkmaktadır (Lee, 1942, s. 278). H.C. Becker ise İttihad-ı İslam kavramını, Panslavizm ve Pancermenizm’den ilham alarak dünyadaki bütün Müslümanları tek bir imparatorluk altında bir araya getirmeyi amaçlayan bir ideoloji olarak tanımlamıştır (Becker, 1904, s. 170).

Kelimenin dar anlamıyla Panislamizm, bütün İslami gelişmede mevcut olan bu düşüncüyü değil, Batı dünyasının İslam dünyasına girmesi ile ortaya çıkan “yeniden canlanmayı” ifade eder. Bu şekilde anlaşıldığı zaman Panislamizm, modern Avrupa’ya karşı bütün Müslümanların güçlenmesi, birlik ve beraberlik bilincinin oluşturulması şeklinde tanımlanabilir. Yani, İslam’ın

gelişme aşamasının en sonunda bir sayfa, Avrupa ile mücadelede ise bir bölümü ifade etmektedir. Yukarda da bahsedildiği üzere Panslavizm'den etkilenen Panislamizm, Panslavizm'den farklı olarak bir cemaat kültürü ile ön plana çıkmaktadır. Bu düşünce sistemi Avrupa olgusu ile karşılaştığı zaman büyük bir gelişme göstermiştir. Gittikçe siyasi bir ideoloji haline gelerek dönemin dış politikasında etkin bir rol oynamıştır (Becker, 1904, s. 171). Bu hususta İslam Birliği Hareketi ile ilgili literatürde var olan çalışmalar ışığında diyebiliriz ki, öncelikle İslam Birliği Hareketi, düşünülenin aksine bütün İslam ülkelerini siyasi bir çatı altında toplamak anlamında olmayıp, yükselen Batı emperyalizmine karşı İslam dünyasının sosyal, siyasal ve kültürel anlamda birlik ve beraberlik içinde hareket etmesi, Batıya karşı geliştirdiği bir cevap ya da bir tepki olduğunu görürüz (Çetinsaya, 1988, s. 6). Dolayısıyla bu tepki o günün siyasi ortamında bir İslam Devleti ve halifelik statüsünü elinde bulunduran Osmanlı Devleti için oldukça önemli bir rol oynamıştır. Esasında II. Abdülhamit hükümetinden önce başlayan bu hareket, II. Abdülhamit tahta geçtikten sonra devletin bir dış politika ideolojisi olmuştur (Çetinsaya, 1988, s. 6).

II. Abdülhamit'in Panislamizm siyasetinin iki temel amacı vardır. İlki, dışa dönük bir siyaset olarak, devletlerarası politikada Osmanlı Devleti'ne hayat hakkı kazandırmak için, Osmanlı Devleti'nin sınırları dışında kalan İslam dünyası üzerinde yürütülmüştür. Bu politika ile hilafet ekseninde İslam Dünyasındaki bazı ülkelerle ilişki kurulmuş ve bir iletişim ağı oluşturularak mevzubahis olan İslam ülkelerini kontrol eden Avrupalı sömürgeci devletlere karşı bir koz olarak kullanılmıştır. Avrupa karşısında Müslümanların halifeye olan bağlılığı ve sömürgeci güçlere itaat etmemeleri ile İslam dünyasının Osmanlıya bağlı olduğu vurgulanırken, öte yandan hilafet merkezi ile İslam dünyası arasındaki ilişkiler hep dinamik tutulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti ve hilafet makamı, İslam ülkelerinin nihai durumu, cihat ve İslam Birliği gibi konularda Müslümanlar bilinçlendirilmeye çalışılmıştır (Çetinsaya, 1988, s. 6).

Panislamizm siyasetinin ikinci amacı, iç siyasette 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşından sonra artan Müslüman nüfus arasında ortak bir birlik ve beraberlik ve kimlik oluşturmaya yöneliktir. Devlet, Hilafetin ve İslamiyetin işlevinden kalkarak, Müslüman tebaa arasında siyasal, sosyal ve kültürel açıdan ortak bir bilinç yerleştirme çabasını gütmektedir (Çetinsaya, 1988, s. 7). Bu çerçevede İslam Dünyasında özel bir yeri olan tarikatlarla ve bunların şeyhleri ile ilişkiye kurularak bölgeler arasındaki iletişim bu yolla sağlanmıştır (Çetinsaya, 1988, s. 8). Diğer önemli bir araç da hac farızası olmuştur. İslam dünyasının dört bir yanından hac ibadeti için gelen hacılar, propaganda faaliyetleri açısından hacca oldukça büyük önem kazandırmışlardır. Muhtelif bölgelerden gelen hacılar ilk olarak İstanbul'a yönlendirilerek İstanbul'un bir ara merkez olması sağlanmış, sonrasında hacıların gerekli iase ve ibateleri sağlanmıştır. Diğer yandan Mekke'nin siyasi durumuna ve yönetim şekline özel bir önem verilmiştir (Woods, 1976, s. 126).

Üzerinde durulması gereken diğer bir konu da Cemaleddin Afgani'nin bu politika üzerindeki etkisidir. İslam Birliği hareketinin kurucu ismi olan Afgani, Mısır, Hindistan, Afganistan, İran ve Türkiye gibi ülkelerde bu politikanın yayılmasında oldukça önemli bir rol oynamıştır. Batı emperyalizmi karşısındaki muhalif fikirleri II. Abdülhamit'i de derinden etkilemiştir. Dolayısıyla II. Abdülhamit-Afgani yakınlaşması bu dönemde başlamıştır. Bunun dışında Arap yöneticilerle de ilişki kurularak bu bölgelerin yönetimi ile ilgili özel bir politika uygulanmasına önem verilmiştir (Sambur, 2022).

6. YUMUŞAK GÜÇ UNSURU OLARAK PANİSLAMİST UYGULAMALAR

1779 yılında imzalanan Aynalıkavak Tenkihnamesi'ne göre Rusya, Osmanlı padişahını 1774 yılında bağımsız olan Kırım'ın halifesi olarak tanımıştır (Ortaylı, 1983, s. 270). Bu yalnızca Rusya'nın Pan-Hristiyan projesine benzer bir cevaptı. 1774 yılında Kırım'ın bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte Küçük Kaynarca Antlaşması, Rusya'yı Osmanlı topraklarında yaşayan Ortodoks Hristiyanların koruyucusu, Osmanlı padişahını ise Rus İmparatorluğu'nda yaşayan Müslümanların halifesi olarak tanımlamıştı. Böylece diğer devletlerin yayılcı siyasetlerine tepki olarak, başka devletlerin topraklarında yaşayan Müslümanlarla ortak bir dini kimlik ve birlik yoluyla bağ kurma düşüncesi, 18. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı dış politikasının bir parçası haline gelmiştir (Ortaylı, 1983, s. 275). Sonraki padişahların saltanatı döneminde Osmanlı Devleti, pratikte Pan-İslamcılığı uygulamamıştır. Fransız Devrimi sonrasında yaşanan olaylar III. Selim dönemine damgasını vurdu. 1798 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti, Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesiyle birlikte Napolyon Savaşlarının bir parçası oldu. Sonraki 15 yıl boyunca Mısır Sorununun tamamen çözüme ulaştığı 1812'ye kadar Osmanlı Devleti, bir Avrupalı gücü diğerine karşı kullanabildi. Osmanlı devlet adamları bu süreçte önce İngiltere ve Rusya ile ittifak yapmış, Fransızların Mısır'dan çekilmesinin ardından imparatorluğun müttefiklerinin Osmanlı topraklarından kuvvetlerini çekmeyi reddetmeleri üzerine yüzlerini daha dostane bir tavır gösteren Fransa'ya çevirmişlerdi. Benzer bir siyasi durum II. Mahmut döneminde vuku bulmuştur. 1830'lardaki Mısır krizleri sırasında padişah, eski müttefiklerini bir diğerine karşı kullanabilmişti. Dolayısıyla 19. yüzyılın başında çok kutuplu bir uluslararası sistemin varlığı, Osmanlı Devleti'nin esnek bir dış politika izlemesine olanak sağladı ve böylece imparatorluğun yumuşak güce sıklıkla başvurmasına gerek kalmadı (Özkan, 2022, s. 231).

Bu siyasi bağlam II. Abdülhamit dönemi ile I. Dünya Savaşı öncesinde daha sıkı ittifak bloklarının oluşmaya başlamasıyla değişmeye başladı. Böylece II. Abdülhamit, Pan-İslamcı ideolojiyi etkin bir şekilde uygulayan ilk padişah oldu. Sultan, Pan-İslamizm'i yumuşak güç aracı olarak kullanarak imparatorluğun ilişkilerini çeşitli Avrupa devletleriyle şekillendirmeyi amaçladı. Bunun için öncelikle Pan-Slavizmi dengelemeye çalıştı. II. Abdülhamit'in Panislamcı siyasetinin ikinci hedefi, sömürgelerinde büyük bir Müslüman nüfusun yaşadığı İngiltere idi. Bu durum aynı şekilde Rusya için de geçerliydi (Turan, 2014b, s. 375).

II. Abdülhamit, 33 yıllık saltanatı boyunca devletin yönetim mekanizmasında kendisinden önce meydana gelen sorunlar ile ilgili çeşitli politikalar geliştirerek bu sorunlarla başa çıkmak zorunda kalmıştır. 19. Yüzyıl Osmanlı Devleti için oldukça çalkantılı bir dönem olmuştur. 1856 Paris Barış Konferansı'na göre, olağanüstü bir durumda Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma sözü veren İngiltere ve Fransa, devletin içinde bulunduğu kaos ortamından yararlanarak Osmanlı topraklarını yağmalamaya başlamışlardır (Arabacı, 2019, s. 218). Dolayısıyla Paris Barış Antlaşması'ndaki hükümlere uymamışlardır. Verilen söz, imzalanan anlaşma anlamını yitirmiş ve Hristiyan dünyasına olan güven sarsılmıştır. Cezayir, Kırım, Kıbrıs, Tunus, Girit, Şarki Rumeli, Mısır art arda Osmanlı topraklarından koparılmıştır. Bu süreçte Fransa'nın Cezayir'i işgaline tepki gösterilirken buna 1882 yılında Tunus'un işgali de eklenmiştir. Tunus'un işgalinin ardından 1882 yılında İngiliz işgal kuvvetleri Kahire'ye girmişlerdir. Tüm bunlar olurken birçok yerde önce kan dökülerek asayiş noktasından sorunlu bölge haline getirilmiştir. Ardından bölgede ıslahat yapılması yönünde Düvel-i Muazzama tarafından Osmanlı Devleti'ne ciddi baskılar yapılmaya başlanmıştır. Bunu yapmaktaki gerekçeleri ise buralarda bulunan Hristiyan halkın can ve mal güvenliğini korumak olmuştur. Netice itibarıyla yürütülen menfi propagandalar başarılı olmuş; Hristiyan nüfusun yaşadığı bölgelere Hristiyan valilerin atanmış ve özerklik gibi aşama aşama artan söylem ve isteklerle Osmanlı toprakları hızla parçalanmaya başlanmıştır. Bu süreçte Müslüman halka acınmamıştır. Asayiş ve güvenliği sağlamak amacıyla

bölgeye müdahale eden Osmanlı Devleti güçleri, Hristiyanları korumak bahanesiyle engellenmiştir (Arabacı, 2019, s. 218).

Aynı şekilde 93 Harbi sırasında da hızla toprak kaybeden Osmanlı Devleti, mevcut topraklarını muhafaza etmek için dönemin konjonktürüne uygun bir politika üretmeliydi. Bu noktada İttihad-ı İslam ya da batı diliyle Panislamizm, hem içte hem dışta devletin resmi dış politikası olmuştur. Bu politika ile kastettiği şey, pragmatik olarak yorumlanmış ve imparatorluğun sert gücü yerine yumuşak gücünü kullanarak bu politikayı uygulamıştır. Dolayısıyla halifeliğin merkezi olmak bunun için uygun bir altyapı sağlıyordu (Özkan, 2022, s. 232). Böylece II. Abdülhamit, Pan-İslamizm'i saldırı amaçlı değil, savunma amaçlı kullandı. Pan-İslamcı söylem, Osmanlı Devleti'nin caydırıcılık politikasının ve psikolojik savaşının güzel bir örneğiydi. Padişah, imparatorluğun cihat etme ihtimalinin cihat ilan etmekten daha güçlü bir silah olduğuna inanıyordu. Nitekim II. Abdülhamit'in, "bizim için cihat bedenen değil sadece ismen bir güçtü" şeklindeki ifadesi, padişahın Panislamizm'i sert güçten ziyade yumuşak bir güç olarak yorumladığını göstermektedir (Yasamee, 2018, s. 115). II. Abdülhamit, bu politikayı uygulamak için çeşitli diplomatik yöntemlere başvurmuştur. Kendisinden önceki halefleri, Bombay, Kalküta, Sri Lanka, Singapur gibi Müslümanların yaşadığı büyük sömürge şehirlerinde zaten çok sayıda konsolosluklar açmışlardı. Bu konsoloslukların temel görevi Osmanlı Devleti'nin ticari menfaatlerini korumaktı. Bunların dışında II. Abdülhamit, halefleri gibi Cakarta başta olmak üzere çeşitli ülkelerde konsolosluklar açmaya devam etmiştir. Bu politika kapsamında özellikle Hindistan çok önemli bir yer teşkil etmektedir. Sebebi ise, İngilizlerin Hindistan siyaseti konusunda tecrübe sahibi olmak içindi (Özcan, 2019, s. 121). Onun hükümdarlığı döneminde halifeliğin merkezi olan Osmanlı Devleti de diğer devletlerin hamisi olarak sömürge imparatorluklarında yaşayan Müslümanların sorunlarını çözmek için açılan konsoloslukları kullanmaya başlamıştır. Osmanlı padişahını İslam dünyasının halifesi olarak görünür kılmamanın bir başka yolu da Hint ve Fas gazetelerinde yazılar yayınlamaktı. Bu yazıların popüler konularından biri de padişahın halkla buluştuğu ve halktan dilekçelerin toplandığı Cuma namazı törenlerinin anlatılmasıydı. Böylece padişahın "tebaasının bekçisi" imajı Müslüman dünyasında giderek yaygınlaştı (Turan, 2014b, s. 145). II. Abdülhamit dönemi ile Cuma namazı törenlerinde değişikliğe gidilerek Cuma selamlığı törenleri ile dinsel unsurlarla birlikte törenlere siyasi unsurlar da eklenmiştir (Akyıl, 2017, s. 210). Cuma selamlığı törenlerinin sultan ve tebaa bütünleşmesine katkıda bulunmasının yanında tebaanın düşüncelerini dilekçelerle açıklamasına imkan tanınması dini, sosyal, kültürel, hukuki boyutlar da kazandırmıştır (Ay Kurt, 2001, s. 204).

Bu dönemde Panislamizm düşüncesini yumuşak güç bağlamında işler kılmaya matuf pek çok faaliyet yürütülmüştür. Bu bağlamda bütün dünyada önemli istihbaratlara imza atan Yıldız hafiye teşkilatı oluşturulmuştur. Hac mevsimi, ittifak ve ittifak için en uygun zaman olarak görüldüğü için her yıl belirli bir amaç etrafında bir araya gelen Müslüman topluluklar için halife figürü ön plana çıkartılmıştır. Bu arada kaybedilen İslam beldelerinin ilim insanları başka Müslüman diyarlarda istihdam edilmiş ve bu alimlere bir liderlik vazifesi yüklenmiştir. Tahrip olan dini kurumlar hızla tamir edilmeye başlanmış, İslami müfredat batı tarzı okullarda da okutulmuştur. Dini faaliyetler ve organizasyonların hayata geçirilmesi için çeşitli yardımlar yapılmıştır. Bundan başka sömürge idaresi altında yaşayan Müslüman halklar için İslamiyet'e ait temel kitapların basımı yapılmış, İslam Birliği mefkuresine hizmet edecek elçilikler açılmıştır. Bu dönemde ayrıca Kafkasya bölgesindeki Müslümanların desteğini kazanmak için Afganistan üzerinden pek çok hafiye gönderilmiştir. Müslümanların yoğunlukta yaşadığı Afrika ve Çin'e elçiler gönderilmiştir. Almanların desteği ile Hicaz demiryolu projesi hayata geçirilmiş, bu bölgedeki birçok yapı tekrardan imar edilmiştir (Arabacı, 2019, s. 219). Küçük Müslüman

devletlerinin idarecilerinin sorunlarına arabuluculuk yapmak ve çeşitli sebeplerle her türlü haktan tecrit edilen Müslümanlara yardımcı olmak gibi yürütülen küçük çaplı faaliyetler ile Müslüman toplulukların nazarında kendilerini her daim himaye eden bir lider bulunduğu algısı yaratılmıştır.

7. YUMUŞAK GÜÇ ÖRNEĞİ OLARAK TİYATRO YASAĞI

1888’de Hz. Muhammed s.a.s hakkında Fransa’da bir tiyatro tertip edildi. Bu tiyatro baştan aşağı Hz. Muhammed s.a.s’ e hakaret içeriyordu. Bunu haber alan II. Abdülhamit hemen tiyatronun gösterimden kaldırılması için harekete geçti. Abdülhamit’in bu olayı hızlıca duymasında kuşkusuz Avrupa basınına ciddi anlamda takip etmesinin büyük rolü vardı. Hz. Muhammed’in şahsına yönelik bu faaliyete karşı Abdülhamit hemen Hariciye Nazırı Said Paşa vasıtasıyla Paris Büyükelçisi Esad Paşa’ya telgraf çekti ve bu vesileyle oyunu engellemeye çalışmıştır. Fransız makamlarının Esad Paşa’ya verdikleri cevap bu oyunun Milli Eğitim Bakanlığı uhdesinde olduğu ve yasaklanmasının da ihtimal dışı olduğu bildirilmiştir. Abdülhamit Han bu gelen cevaba rağmen pes etmemiş, oyunun bir yıl ertelenmesi teklif edilmiştir. Bununla da yetinmeyen Abdülhamit, oyunun tamamen ortadan kaldırılması için mücadele etmiş ve nihayetinde 1890 yılına gelindiğinde mevzu Osmanlı Padişahı’nın istediği şekilde sonuçlanmıştır. (Afyoncu, 2016) Abdülhamit Han’ın tiyatroyu yasak edebilmesi kuşkusuz İslam dünyasında ciddi yankıları olmuştur. Liverpool İslam Enstitüsü Başkanı Rafiuddin Ahmed Abdülhamit’ e bir mektup göndererek bu tiyatronun yasaklanmasından dolayı memnuniyetlerini dile getirmiştir. Bununla birlikte Liverpool Şehbenderinin Osmanlı Devleti olan görüşmesinde:

Müslümanların dinî hissiyatına sahip çıkılması yolunda Osmanlı devleti tarafından icrâ olunan teşebbüsten fevkalade memnun kaldığını bildirerek, durumu İngiltere ve Hindistan’daki vatandaşlarına haber vereceğini, Din-i Mübin-i İslam ile Fahr-i Kâinat Aleyhi Ekmelüttahiyat Efendimiz Hazretlerine vacip olan hürmet ve riayeti temin eden Hz. Halife’nin gösterdiği mesai ve himmetten dolayı vatandaşlarının fevkalade müteşekkir ve minnettar kalacaklarını belirtmiştir (İrfan, 2019, s. 172).

Tiyatro oyununun engellenmesi sadece İngiltere’deki Müslümanları değil Hindistan’daki Müslümanları da son derece memnun etmiştir. Bombay Şehbenderinin aktarımına göre tiyatro yasağından duyulan memnuniyet gereği Urduca basılan bir mevlit davetiyesinde şöyle ifadeler vardır:

Önümüzdeki pazar gecesini mevlüd için toplanılacak ve Paris’teki tiyatro hakkında, Osmanlı hükûmeti tarafından Fransa hükûmeti nezdinde vâki olan teşebbüslerinden dolayı Sultan[-i] Muazzam’a (II. Abdülhamid) şükranıyeti muhtevi, şiirler ve gazeller kıraat olunacaktır. Bu güzel teşebbüsünden dolayı Sultan-ı Muazzam’a şükranıyeti muhtevi, şiirler ve gazeller kıraatı, özellikle Bombay Müslümanları tarafından bâser ü çeşm kabul edildiğinden, bundan böyle ser’i şerife muhâlif olan tiyatro ve temesahanelere ayak bile atmamağa kesinlikle karar vermişlerdir. Binaenaleyh, Sultan-ı Muazzam’a şükranıyeti havi, şiir ve gazellerin iş bu toplantıda okunmaları için şairlerimizin himmetlerini bekliyoruz (İrfan, 2019, s. 172).

Tiyatro yasağının İslam dünyasında fazlasıyla ses getirmiş olduğu görülmektedir. Bu oyunun yasaklanması hem dönemin idarecilerinin İslami hassasiyetleri bakımından hem de Halifelik unvanı ile İslam dünyasını ilgilendiren bir konuda Osmanlı Padişahının agresif davranması Panislamist uygulamaların ciddi bir kamu diplomasisi oluşturduğu görülmektedir. Abdülhamit’in tiyatroyu yasaklaması dönemin yeni çıkan sinema, fotoğraf gibi şeylere ilgisinin

olmadığı anlamı taşımamaktadır. Bilakis Abdülhamit Avrupa'dan birçok film talep edip izlemiştir. Bununla birlikte İstanbul'da ilk sinema filmi de yine Abdülhamit döneminde gösterime girmiştir.

8. SONUÇ

II. Abdülhamit, Panislamizm siyasetini müttefik olduğu devletler ve tarafsız kaldığı devletler ile iyi ilişkilerini sürdürmek için de kullanmıştır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin Müslüman kimliği, özellikle imparatorluğun rakipleriyle olan çatışmalarında dost devletlere yardım etmek amacıyla kullanılmıştır. Güneydoğu Asya ve Afrika'da yürütülen faaliyetler neticesinde bu halklarda Osmanlı Devleti'ne karşı bir sempati oluşmuş ve halifenin bir tek emri, herhangi bir meselede hemen harekete geçmelerine sebep olmuştur. 1899-1902 yılları arasında Almanya'da ortaya çıkan Boxer İsyanı'na Müslümanların karışmaması yönünde Almanya'nın Osmanlı Devleti'nden yardım istemesi üzerine II. Abdülhamit, Çin'e elçi göndererek Müslümanların bu isyana katılmasını engellemiştir (Turan, 2014b, s. 211). Benzer şekilde 1898 Amerikan-İspanya Savaşı esnasında ABD, Filipinler'de Müslümanların yaşadığını öğrenince Osmanlı Devleti'ne yardım çağrısında bulunmuştur. Buna mukabil, Osmanlı Devleti Filipinli Müslümanlardan İspanyol İmparatorluğu'na karşı yürüttükleri savaşta ABD'ye yardım edecek bir tarikat kurulması emrini vermiştir (Turan, 2014a, s. 235). Görüldüğü üzere bu örnekler Osmanlı Devleti'nin Panislamizm'i başka devletlerin topraklarında isyan çıkarmak için değil, Almanya gibi bir müttefikle veya ABD gibi tarafsız bir devletlerle iyi ilişkilerini sürdürmek için kullandığını göstermektedir.

II. Abdülhamit'in Panislamist politika ile yumuşak gücünü tesis ettiği en önemli proje şüphesiz Hicaz Demiryolu Projesidir. Osmanlı Hristiyanlarının büyük bir çoğunluğunun yaşadığı Balkan topraklarının yakın zamanda kaybedilmesi, imparatorlukta yaşayan Müslümanların sayısını önemli ölçüde artırmıştır. Kaybedilen topraklardaki Müslüman halkın Osmanlı topraklarına göç etmesi, burada yaşayan Müslümanların sayısını çoğaltmıştır. II. Abdülhamit, Müslüman tebaanın sayısının giderek artmasını imparatorluğun bir avantajı olarak kullandı. Dolayısıyla bunun en önemli örneği Şam'ı Medine'ye bağlayan Hicaz Demiryolunun inşasıydı. Demiryolu, Müslüman hacıların İslam'ın kutsal şehirlerine ulaşmasını çok daha kolaylaştırıyordu. Bu çerçevede bu proje hem maliyetleri düşürecek, hem de seyahat süresini kısaltacaktı. Bu nedenle inşaat, dünyanın pek çok yerinde yaşayan Müslümanların bağışlarıyla finanse edildi. II. Abdülhamit'in, 1900 yılında tüm dünya Müslümanlarına yaptığı çağrı olumlu karşılandı ve inşaat maliyetinin üçte biri Hindistan, Mısır ve Bosna'dan gelen Müslümanların bağışlarıyla karşılandı. Bunun mukabilinde II. Abdülhamit, bağışçılara madalya ve sertifikalar vererek onları onore etmiştir (Karčić, 2014, s. 285). Bakıldığı zaman Panislamizm düşüncesi ile hayata geçirilen projeler, Osmanlı ülkesi dışında yaşayan İslam dünyasının desteği için bir yumuşak güç unsuru olarak teşekkül etmiştir. Panislamizm politikası hilafet makamı ile birleşerek sömürge altında kalan Müslüman ülkeler için siyasi bir güç unsuru olmuştur. Bu da yürütülen plan ve projelerin mahiyeti itibarıyla yumuşak güç unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira tüm bu faaliyetlerin Osmanlı Devleti'ne geri dönüşleri oldukça müspet olmuştur. Zira Osmanlı Devleti hiçbir şekilde Avrupa devletler sistemindeki güç dengesinden bağımsız değildi. Dolayısıyla bu çalışma Osmanlı Devleti'nin yumuşak gücü kullandığı çeşitli yolları analiz etmiştir. 19. Yüzyılda artık imparatorluğun toprak bütünlüğünü korumaya gerek kalmadığından II. Abdülhamit, hem Almanya'ya yeni bir alternatif müttefik olarak yaklaşarak hem de dünyada yaşayan tüm Müslümanların dini lideri olduğunun altını çizmiştir. Padişah Panislamizm söylemi ile birlikte

imparatorluğu Müslüman dünyasının merkezi olarak resmetmek için kültürel diplomasi gibi yumuşak güç araçlarından yararlanmış, İslam dünyasının merkezi olarak imparatorluğun çoğulcu yapısını vurgulamak için basın kanallarını kullanmıştır. Her ne kadar bu çalışma Osmanlı yumuşak gücüne genel bir bakış açısı sunmuş olsa da arşiv kaynakları kullanılarak yapılacak daha fazla araştırma, daha az bilinen örnekleri gün ışığına çıkararak Türk Dış Politikasına ilişkin çalışmaların zenginleştirilmesine yardımcı olabilir. Bu kapsamda bu çalışma; konuya ilişkin, akademisyenlerin ve karar vericilerin yeni bakış açıları geliştirmelerine yardımcı olması açısından oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

- Adiloğlu, B., & Yücel, G. (2021). Düyûn-ı Umûmiyye Osmanlı Devlet Borçları İdaresi. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (21), 67-78.
- Afyoncu, E. (2016, May 15). 2. Abdülhamid Avrupa'daki soytarlıkları yasaklatmıştı. *Sabah*. <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/erhan-afyoncu/2016/05/15/2-abdulhamid-avrupadaki-soytariliklari-yasaklatmisti>
- Akyıl, L. (2017). Osmanlı Devleti'nde siyasi ritüeller. *International Journal of Academic Value Studies (Javstudies)*, 3(17), 205-212. <https://doi.org/10.23929/javs.661>
- Arabacı, C. (2019). II. Abdülhamid'e İslâmıcı muhalefet. In M. Bulut et al. (Eds.), *Sultan II. Abdülhamid dönemi: Siyaset, iktisat, dış politika, kültür, eğitim* (pp. 215-241). İZÜ Yayınları.
- Armaoğlu, F. (2022). *19. yüzyıl siyasi tarihi 1789-1914* (22nd ed.). Kronik Yayınları.
- Aslan, Ö. (2022). İttihad-ı İslam (Panislamizm) fikrinin Osmanlı ve İran'daki yansımaları ile iki ülke ilişkilerine tesiri. *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 27-46. <https://doi.org/10.30913/alinterisosbil.1027851>
- Aykurt, Ç. (2001). Padişah-halk buluşmasını temin eden törenlerden birisi: Cuma selamlığı. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 16(1), 201-204.
- Balibar, E., & Wallerstein, I. (1988). *Race, nation, class: Ambiguous identities* (3rd ed.). Verso.
- Becker, C. H. (1904). Panislamismus. *Archiv für Religionswissenschaft*, 5(VII).
- Blunt, W. S. (2011). *İslam'ın geleceği* (1st ed.). Ayrıntı Yayınları.
- Çetinsaya, G. (1988). II. Abdülhamid döneminin ilk yıllarında "İslam Birliği" hareketi (1876-1878) [Unpublished master's thesis]. Ankara Üniversitesi.
- Çetinsaya, G. (2006). Ottoman administration of Iraq, 1890-1908. In B. C. Fortna & U. Freitag (Eds.), *SOAS/Routledge Studies on the Middle East*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203332467>
- Davison, R. H. (1963). *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876*. Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9781400878765>
- Eraslan, C. (2019). Sultan II. Abdülhamid ve politikası üzerine düşünceler. In M. Bulut et al. (Eds.), *Sultan II. Abdülhamid dönemi: Siyaset, iktisat, dış politika, kültür, eğitim* (pp. 127-138). İZÜ Yayınları.
- Gücüm, K. (2015). *İmparatorluğun liberal yılları (1856-1870)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gün, E. (2019). Klasik jeopolitik perspektifinden ABD'nin Irak müdahaleleri [Unpublished master's thesis]. Marmara Üniversitesi.

- İrfan, S. (2019). II. Abdülhamid dönemi kamu diplomasisi uygulamaları. Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Kalın, İ. (2010). Türk dış politikası ve kamu diplomasisi. Müsiad Yayınları.
- Karal, E. Z. (1983). *Osmanlı tarihi* (4th ed.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karčić, H. (2014). Supporting the Caliph's project: Bosnian Muslims and the Hejaz Railway. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 34(3), 282-292. <https://doi.org/10.1080/13602004.2014.939555>
- Kavas, A. (2009). Sömürgecilik. <https://islamansiklopedisi.org.tr/somurgecilik>
- Keohane, R. O., & Nye, J. S. (2012). *Power and interdependence* (4th ed.). Longman.
- Landau, J. M. (1990). *Jihad in Saudi Arabia: The politics pan-Islam ideology and organization*. Oxford University Press.
- Lee, D. E. (1942). The origins of Pan-Islamism. *The American Historical Review*, 47(2), 278-287. <https://doi.org/10.2307/1841668>
- Lombaa, A. (2000). *Kolonyalizm postkolonyalizm* (M. Küçük, Trans.). Ayrıntı Yayınları.
- Morgenthau, H. J. (1948). *Politics among nations: The struggle for power and peace* (1st ed.). Alfred A. Knopf. <https://doi.org/10.2307/442951>
- Nye, J. S. (2002). *The paradox of American power: Why the world's only superpower can't go it alone*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/0195161106.001.0001>
- Nye, J. S. (2008). *The powers to lead* (4th ed.). Oxford University Press.
- Ortaylı, İ. (1983). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı* (1st ed.). Hil Yayıncılık.
- Özcan, A. (2001). İttihad-ı İslam. *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*.
- Özcan, A. (2019). Sultan II. Abdülhamid'in dış siyaseti ve uygulamaları. In M. Bulut et al. (Eds.), *Sultan II. Abdülhamid dönemi: Siyaset, iktisat, dış politika, kültür, eğitim*. İZÜ Yayınları.
- Özkan, F. (2022). Ottoman soft power and its place in the international system. *Trends in Business and Economics*, 36(3), 224-234. <https://doi.org/10.5152/TBE.2022.908029>
- Öztürk, A. (2013). Machiavelli düşüncesinde cumhuriyetçi özgürlük ve kurucu lider imgesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 68(2), 181-204. <https://doi.org/10.1501/SBFder0000002284>
- Pallaver, M. (2011). *Power and its forms: Hard, soft, smart* (1st ed.). The London School of Economics and Political Science.
- Sambur, B. (2022). Cemaleddin Afgani: Panislamizmin ideoloğu. <https://turkish.aawsat.com/home/article/3477956/profdr-bilal-sambur/cemalettin-afgani-panislamizmin-ideoloğu>
- Sumner, B. H. (1937). *Russia and the Balkans: 1870-1880*. Oxford at the Clarendon Press.
- Turan, N. S. (2014a). İmparatorluk ve diplomasi: Osmanlı diplomasisinin izinde. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Turan, N. S. (2014b). İmparatorluk ve diplomasi. In F. Aral (Ed.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Woods, S. H. F. (1976). *Türkiye anıları* (1st ed.). Milliyet Yayınları.
- Yasamee, F. A. K. (2018). *Abdülhamid'in dış politikası*. Kronik Yayınları.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmada taraf olabilecek herhangi bir kişi, kurum veya kuruluş arasında bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışma için herhangi bir kurum ya da kuruluştan finansal destek alınmamıştır. Gösterdikleri ilgi ve emekten dolayı Dicle Akademi Dergisi Editörlerine ve katkılarından dolayı hakemlere teşekkür ederiz.

Etik Kurul İzni: Çalışma konusu etik kurul iznini gerektirmemektedir. Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar beyan eder.

Katkı Oranı: Çalışma tek yazarlıdır.

* * * * *

EXTENDED ABSTRACT

The main purpose of this study is; from the perspective of soft power, which is a concept of modern international relations literature, The he aim is to discuss some practices during the reign of Abdulhamid. When we look at both national and international literature, we see that there are many studies on concepts such as soft power, public diplomacy and cultural diplomacy. Most of these studies are on the current soft power practices of states, public diplomacy methods and public diplomacy tools. Since the discipline of international relations was not developed in the past centuries and the concept of the modern nation state was not formed, it was not possible to evaluate the retrospective concepts of the states with today's concepts. In this study, we will demonstrate through many activities that soft power was used very effectively in the late Ottoman period, even though it was not conceptualized. When we look at the recent foreign policy of the Ottoman Empire, the policy of balance, especially against the western states, has been a frequently used method. While the policy of balance was followed against the outside world, some political methods were also used against the Muslim people. II., who had the right to political representation in the entire Islamic world due to his caliphate status. Abdulhamit implemented many soft power practices to turn this advantageous situation even more in favour of the state. The main motivation that led to this study is not to retell the period.

Research Questions

The main aim of this study is to re-read the period with the concept of soft power, which is today's international relations concept. In the last period of the Ottoman Empire Can the methods employed by Abdulhamid to prevent the disintegration of the state in domestic politics be considered a soft power strategy? Is there an influence of Pan-Slavism on the historical background of Pan-Islamism policy? Although soft power strategy is a modern concept, how was it used in the past centuries?

Literature Review

The literature review on soft power reveals many publications, both national and international. There are many research articles, master's and doctoral theses shaped by the concepts of soft power, public diplomacy and cultural diplomacy. In studies focused on Turkey, it has generally been discussed how public diplomacy tools provide a soft power element for Turkey. When we look at the national thesis centre, we see that a high percentage of academics working in international relations and communication sciences focus on this subject. The most important point that distinguishes our study from other studies is that we delved into a certain depth of

history and discussed a historical period with soft power, which is the modern concept of international relations. In this study, we tried to develop a perspective on the last period of the Ottoman Empire through the lens of soft power.

Methodology

The main purpose of this research is to reveal the relationship between state policy and soft power in a certain period in the historical process. For this purpose, the theoretical part of the study was presented as a method by making use of the existing literature. The concepts of soft power and Pan-Islamism are discussed in detail. The Pan-Islamism soft power relationship, which forms the main axis of the study, was derived from the policies pursued during the period. For this purpose The he policies of the Abdulhamid period towards the Islamic world were examined. A modern concept of international relations was matched with practices in a certain period of history and the result was achieved.

Results and Conclusions

In the last century of the Ottoman Empire, steady territorial losses and internal issues gradually increased concerns about the survival of the state. All measures and policies were about making the life of the state even longer. The lost lands in the Balkan region, where the Christian population was dense, and the independence movements brought about by the idea of a nation state were putting the state in great difficulty. In this difficult period at home and abroad, the leader of the Ottoman Empire, II. Abdulhamid implemented a series of practices to strengthen Muslims' relationship with the state and to eliminate negative perceptions against the state. When we look more closely at these practices, it turns out that they can be explained by soft power. When soft power practices are mentioned in the modern period, the practices of a state outside its national borders come to mind. During the reign of Abdulhamid, it was shaped by the policy of Pan-Islamism, which was a soft power strategy especially for the Muslim world outside Anatolia. Initiatives such as opening consulates in regions with Muslim populations under colonial rule, as well as the Hejaz Railway project, yielded highly effective results.